

УДК 738:39:7.046.1 (4)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1165>

ГОНЧАРНА ТЕМАТИКА У ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСАХ МИТРОФАНА ДИКЕРЕВА

Костянтин РАХНО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0973-3919>

доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник,
Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному,
вул. Партизанська, 102, 38164 Опішне,
Зінківський район, Полтавська область, Україна
e-mail: krakhno@ukr.net

Фольклорна традиція якнайповніше висвітлює народне сприйняття гончарного ремесла та його носіїв — майстрів-гончарів. Особливо *актуальною* є наукова спадщина визначного фольклориста, етнографа і міфолога Митрофана Дикарева (1854—1899), яка, попри значний обсяг, залишається маловивченою. Дослідити представлений у ній гончарний фольклор є *метою* автора. *Об'єктом* нашої студії є науковий доробок Митрофана Дикарева, що складається з публікацій народної прози, пісень і малих форм фольклору, описів весільних і календарних обрядів і звичаїв, народного побуту, наукових досліджень у царині міфології, а *предметом* — наявні в них уявлення, які розкривають народну перцепцію діяльності гончарів і горшководів, роль і функції гончарних виробів у традиційному побуті українців Воронезьчини та Кубані другої половини ХІХ ст. *Методологічною основою* дослідження є історико-географічний метод у поєднанні з принципами й методами історіографічних досліджень.

Основою роботи є записані Митрофаном Дикаревим міфологічні легенди, що показують міфологічне значення гончарної сировини — глини та функції виробів із неї, бувальщини, прислів'я та приказки, які показують ставлення народу до професій гончаря та горшководова. *Результатами* дослідження є те, що вони висвітлюють образи гончаря та горшководова в народних міфологічних уявленнях, народне ставлення до них і їхніх занять, їхній стосунок до інших міфологічних персонажів, а також розповідають про міфологічні конотації глиняного посуду.

Ключові слова: гончарство, фольклор, легенди, бувальщини, весільні обряди, календарна обрядовість, приказки, прислів'я, пісні, Митрофан Дикарів.

Kostyantyn RAKHNO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0973-3919>

Doctor of Sciences in History,

Leading Researcher of the National Museum

of Ukrainian Pottery in Opishne,

102 Partyzanska Street, 38164, Opishne,

Zinkiv District, Poltava Region, Ukraine

e-mail: krakhno@ukr.net

POTTERY THEMES IN THE FOLKLORE RECORDINGS BY MYTROFAN DYKARIV

Folklore data are very important for the studies of the role and place of pottery craft in the traditional culture and life of the Ukrainian people. It is the folk oral traditions that allow the most complete coverage of the folk perception of the pottery craft and its carriers — potters as well as understanding the attitude of the Ukrainians to such production stages as the extraction of pottery raw materials, the production of ceramics and their sale. Legends, fairy tales and narratives show us the folk-mythological image of the potter, and songs, sayings, proverbs, sentences, descriptions of family and calendar ceremonies, which are inseparable from folklore, help us to understand better the ritual and magic functions of his products. Not all ethnographic regions of Ukraine are equally researched in this regard. Therefore, the scientific heritage of Mytrofan Dykariv (1854—1899), the famous folklorist, ethnographer, and mythologist, which, in spite of its considerable amount, remains poorly studied, is especially *relevant*. The goal of the author is to study the pottery folklore presented in it. The *object* of the contributed study is the Mytrofan Dykariv's scientific groundwork, which consists of his publications of folk prose, songs, and small forms of folklore, his descriptions of wedding and calendar rituals and customs, folk life, his scientific research in the field of mythology, and its subject are ideas, available in them, which reveal the folk perception of the activity of potters and pottery carriers, the role and function of earthenware in the traditional life of the Ukrainians of the Voronezh and Kuban regions in the late 19th century. *Methodological basis* of the research is the historical and geographical method in conjunction with the principles and methods of historiographical research.

The *basis* of the work is mythological legends, recorded by Mytrofan Dykariv, which cause the mythological significance of pottery raw material — clay and the functions of items from it, narratives, proverbs and sayings, which show the attitude of the people to the professions of the potter and pottery carrier. The *results* of the research elucidate the images of the potter and pottery carrier in the folk mythological beliefs, the people's attitude to them and their occupations, their relationship to other mythological characters, and also tell about the mythological connotations of ceramic ware. This is, in particular, the tales on a potter's meeting with a dangerous wizard, didactic stories about a pottery carrier, punished for deceiving people, a narrative about the magic pitcher received by childless spouses from a witch. They have parallels in other regions of Ukraine.

Keywords: pottery, folklore, legends, narratives, wedding ceremonies, calendar ceremonies, sayings, proverbs, songs, Mytrofan Dykariv.

Вступ. Свій внесок у дослідження ролі і місця гончарства у традиційній культурі й побуті українського народу зробив визначний фольклорист, етнограф і міфолог Митрофан Дикарив (1854—1899), наукова спадщина якого, попри значний обсяг, залишається малодослідженою. Дослідити представлений у цій науковій спадщині гончарний фольклор є метою автора. *Об'єктом* нашої статті є науковий доробок Митрофана Дикарева, що складається з публікацій народної прози, пісень і малих форм фольклору, описів весільних і календарних обрядів і звичаїв, народного побуту, наукових досліджень у царині міфології, а *предметом* — наявні в них уявлення, які розкривають народну перцепцію діяльності гончарів і горшковозів, роль і функції гончарних виробів у традиційному побуті українців Воронежчини та Кубані другої половини XIX ст. *Методологічною основою* дослідження є історико-географічний метод у поєднанні з принципами й методами історико-географічних досліджень.

Митрофан Дикарив був не лише одним зі старанних помічників Бориса Грінченка та Володимира Гнатюка, але й самостійним збирачем, публікатором і дослідником українського фольклору. Він народився у селі Борисівка Валуйського повіту Воронежської губернії в родині диякона. Рідне село Дикарева розташоване на українсько-російському мовному пограниччі, і в автобіографії він писав, що його батьки «і по мові, і по симпатіям, і по світогляду завжди були щирими українцями» [1, с. 111].

Освіту Дикарив здобував у Бірючинському духовному училищі, після чого навчався у Воронежській духовній семінарії, з якої був виключений на третьому році навчання після того, як його було звинувачено у «крайній неблагонадійності». З 1876 року Митрофан Дикарив тривалий час перебував випадковими заробітками то із селянської праці, то з приватних лекцій, змушений був працювати волосним писарем по селах, потерпав від постійних нестатків [1, с. 111].

Основна частина. Весь свій талант віддав Митрофан Дикарив справі вивчення життя українського народу на найсхідніших околицях рідної української землі — на Східній Слобожанщині (своїй батьківщині) та Кубані. У 1890 році він був призначений на постійну службу до Воронежського губернського правління і відраджений до Воронежського

статистичного комітету. Етнографічне дослідження Воронежської губернії Митрофан Дикарив розпочав своєю працею «Прислів'я, приказки, прикмети і повір'я Воронежської губернії» (1891), яка поділялася на російську й українську частини. «Виліла мати глечики пирикидати», — говорилося в дитячій грі, що полягала в перекиданні того, хто сидить, навзник [2, с. 272]. «Глечик розбили», — казали про сварку нерозлучних друзів [2, с. 273]. Над гончарями сміялися: «Глину на хліб міняє» [2, с. 273]. Самі гончарі теж зітхали: «Міняєш тіке горшки на глину (такий паганий заробіток)» [2, с. 278]. Вміщений у збірнику фольклорно-етнографічних матеріалів був також «Росказ про хахлацьку свадьбу», записаний на прохання Дикарева відставним рядовим Трохимом Луценком зі слободи Верхній Карабут Острогозького повіту (нині Подгоренського району Воронежської області). Луценко добре володів українською, хоча часто й уживав засвоєні під час навчання в російській школі та військової служби російські слова. Опис містив чимало прикладів використання глиняного посуду в весільному обряді українців Воронежчини. Мати молодій вносила хустки й давала в руки молодій тарілку. Мати клала на тарілку хустку, а молода вклонялася і підносила її молодому. Той, узявши хустку, вклонявся їй, втирався хусткою й цілував. Потім, так само на тарілці, молода підносила хустку свекру, той брав хустку, вклонявся їй, як і молодий, клав гроші — гривеник або й карбованець. Староста теж брав хустку, вклонявся й клав подарунок за бажанням. Так само відбувалося й частування гостей. Батько молодого казав йому: «Ну, Кузьма Іванович, піднісіть по чарці горілки гостям». Той брав у руки тарілку, ставив на тарілку дві чарки, наливав горілки і починав підносити спершу рідним батьку та матері, а потім тестю й теці, і всім іншим. А ті випивали горілку і кидали йому на тарілку гроші, даруючи, хто скільки міг: хто дві копійки, хто п'ять, а хто й десять. Ці гроші молодий забирав, кланявся всій бесіді, дякував за подарунок і виходив з хати [2, с. 291—292]. Братові нареченої дружко подавав на тарілці шишку і чарку горілки, а він казав: «Іде і посирибрить!». Дружко докладав копійок десять, той казав, що мало, йому кидали ще, а дівчата у цей час співали. Він забирав із тарілки гроші й шишку, випивав чарку горілки, і тоді цілував сестру, прощався і вилазив з-за столу [2, с. 296]. Коли благословля-

ли хліб-сіль для роздавання, теща подавала тарілки, дружко брав шишки у свашки, котра привезла їх із собою, клав на тарілку і подавав свасі на піл по дві шишки, запитуючи, чи вже досить. Та відповідала: «Ні, сваток, мало: у мене роду багато; да рід живе далеко, а міні треба їхать да ще треба на дорогу і сухарі сушити». Тоді він подавав удруге. Далі вручали шишки старшому бояринові і старшій дружці, а вони запихали за пазуху молодому і молодій, потім давали дружкам, світилкам, старостам, дружку і піддружому [2, с. 297]. На тарілку дружко клав коровай і давав спершу свасі, а потім старостам, боярам, дружкам і свашкам, а запоріжці, тобто некликані гості, співали [2, с. 298]. У домі молоді сваха подавала дружкові хустки й казала, кому їх вручити, а дружко вішав хустку на палицю й подавав вказаним особам. Піддружій стояв біля нього з тарілкою в руках, на якій лежав шматок лежня — великої шишки, помазаний медом, і стояла чарка горілки. Одразу після вручення хустки він підносив ту чарку і шматок лежня, а йому дякували: «Спасибі свату і свасі за хліб, за сіль, за подарок». Так обносили всю бесіду, а тоді гукали молодих, ставили поряд і давали молодому у руки тарілку і дві чарки, а дружко наливав горілки. І тоді молодий підносив частування спершу рідному батьку і матері, а ті брали горілку й випивали [2, с. 299—300].

Частина зібраних матеріалів Митрофан Дикарів передав у Чернігів Борисові Грінченку, який почасти надрукував їх у своїх збірниках «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (1895—1899). У селі Тишанка Воронежської губернії Павлом Тарасевським для Дикарева було записано повчальну бувальщину про горшковоза, який часто обманював людей. Якось напередодні Різдва його кабана покусав скажений собака. Кабан почав казиритися. Щоб якось відшкодувати можливі збитки, горшковіз, не гаючись, повіз його на базар і дешево запропонував хвору тварину біднякові. Трішки поторгувавшись, вони вдарили по руках, помолились Богу. Бідняк віддав гроші, повантажив кабана на сани і повіз додому, де й заколов. Його родина дочекалася свята, розговілася й стали ласувати м'ясом. Щодня у них був борщ зі свининою, часто смажили сало їли й дякували тому, в кого купили.

«А той чоловік та возив горшки. От він на святках та заїхав у те село, відкіль у його купив чоловік ка-

бана. Заїхав він по тому селу і доїхав напроти свого уже кабанячого свата. От виходе баба того чоловіка, що він купив у його кабана, і купує горшки. Набрала вона горшків і пішла у хату гроші виносить. На той гріх вийшов і мужик з нею надвір. Коли він роздивився, аж цей горшешник та знакомий, живо його угадав і каже:

— Здоров, свату!

А той тоді дивицця-дивицця, та й угадав, та й собі:

— Здоров, здоров!

— Заїдь, свату, погрійся, а то ти, мабуть, змерз.

— Спасибі, я ще не змерз, тепер наче тепло мені показуєцця.

— Ну, та що хиба, заїхать можно, покормиш у нас коня.

Ну, він опинався-опинався, а таки заїхав, розспріг коня і пішов у хату гріцця.

Вони посадили його за стіл і подають йому снідять жареного сала. Він не хоче, а вони кинулись просить його:

— Та шо, Бог з вами, хиба ви сердитесь на нас, шо дешево кабана нам продали?

— Ну, шо ви вигадуете іще, чого там я на вас буду сердицця: це я не хочу, шо недавно снідав. Снідайте сами!

А він, бач, боявся, щоб не сказицця, а хотів углядіть, як вони будуть їсти, тоді і він сяде. От вони пристали дужче до його:

— Та сідайте, покушайте сальця! Ви хоч і снідали, а сала, може, не їли — сідайте таки, хоч покуштуйте: тут як сало, так прямо за уши не одтягнеш! Спасибі вам, що наділили: і дешево, і сало браве, і кабана таки чималий. Ми оце їмо цілі святки і вам усе благодаримо.

А він одказуєцця і сам собі торопицця, боїцця їсти. Ну, вони уже бросили просить, а стали сами їсти. От вони їли-пили та й стали його уп'ять просить, щоб сідав. Він тоді дивицця, шо вони їдять і нема їм ніякого вреда, та сам собі і дума: «Та шо Бог дасть, буду їсти, — воно через огонь перейшло». От с тим рішився сісти. Сів він, став їсти. От вони поснідали, запріг наш горшешник і поїхав далі. А вони все йому дякували без перестану, шо наділив їм добро, прямо не схвалились ним, і про це не знали, шо воно скажене і не було їм ніякого вреда після його.

От нашому горщешникові на дорозі стало нудить, кружиця у голові. Він побоявся далі їхати, щось йому стало нездорово. Вернувся додому, а йому все дедалі хуже і хуже стало: вертиця у голові, уже йому не видно, де й кобила. Він тоді поскорій додому. Не доїхав він додому, як став уже не тямить сам себе. Добився він сяк-так додому, далі уже став забалакуваця і драця на стіну. Жінка і діти полякалися, що це йому таке сталося і самі не знають. А він уже став управду казиця. Дознали люде, нараjali жінці, щоб повезла лічить, так вона возила, куди тільки не куди. С тим він сказився і пропав, а ті, що купили кабана, іззїли усього і не почувували ніякого вреда, остались живі і здорові по це времня. А той, що продав їм скаженого кабана, і сам сказився, а тих Бог спас од смерти» [3, с. 104—107].

Багато вчений зробив і для збереження для нащадків безцінних відомостей з життя українців Кубані у XIX столітті. Саме там пройшли останні роки його життя. Спочатку Митрофан Дикарїв займав посаду молодшого діловода в Кубанському обласному правлінні. Саме тоді він опублікував у «Кубанских областных ведомостях» низку нарисів етнографічного змісту про рідну Воронежчину, щоб пробудити в чорноморських козаків цікавість до народознавчої тематики, спонукати їх так само збирати відомості про народний календар, звичаєвість і обрядовість. У статті «Різдвяні святки» з циклу «Уривки з малоруського народного календаря» (1895) Дикарїв повідомляв, що українці Павловського, Острогзького й Богучарського повітів Воронежської губернії віддавали перевагу тому, щоб саме діти ходили кропити свяченою водою обійстя, щоб дав Бог щастя і в домі, і в полі, і в дорозі, бо маленькі вважалися щасливими. Один хлопчик кропив водою, а інший, ідучи слідом за ним, писав на будівлях, посуді й решті хрести крейдою й при цьому примовляв: «Раз писну, раз кусну». І дійсно, скільки він писав хрестів, стільки разів кусав пиріг, який ніс на тарілці. На Водохрещі сміливі чарівники ходили опівночі прислухатися, як Святий Дух купається в річці, й брати воду з ріки для лікування. Можна було й удома налити води в миску, приліпити до миски запалену свічку й чекати на північ: тоді вода «возмутитьця, заколибається, так що повна стане миска». І ця вода буде «згідлива» при хворобах [4, с. 2].

Не маючи можливості друкуватися у Росії, де з 1863 року було заборонено українське друковане слово, вчений видавав свої праці у Львові, завдяки щирій допомозі місцевих українських науковців з Наукового Товариства імені Шевченка. Під псевдонімом «М. Крамаренко» Дикарїв надрукував в «Етнографічному збірникові» статтю «Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського oddілу, на Чорноморії» (1895). Він повідомляв, що малі діти носили до своїх хрещених батьків та матерів вечерю: трішки куті з узваром у мисці та зо три пиріжки. Хрещеники, прийшовши з вечерєю, промовляли: «Здрастуйте! Прислав вам батько та мати вечерю!» — «Спасибі!», — відповідали тому хрещеникові. Він бив чолом батькові чи матері, себто, підійшовши до них, цілував їм руку, а вони частували його горілкою, вином або вареною, давали йому гостинці чи гроші; потім забирали з миски вечерю, а натомість клали туди свого узвару чи куті. Тоді вже хрещеник ішов додому. Деякі батьки відсилали вечерю і попаді, а вона віддячувала кожному з дітей семигривенним, тобто двадцятьма копійками [5, с. 3]. За словами Дикарева, під Новий рік ворожили й старі люди. Брали чорну хустку, розстеляли її на столі, клали в хустку на чотири кути печину, сіль, хліб і гроші, а тоді закривали: той, хто загадував, ішов «у другу хату», а як закривали кути, повертався й відкривав один кут. Як траплялися хліб, сіль або гріш, то він мав гарно пережити рік, а як печина, то рік мав бути через щось нехороший, а можливо, людина навіть мусила цього року померти. Так угадували до трьох разів [5, с. 18—19]. На Водохрещі святити воду у колодязі, що був коло церкви, в огорожі. За водою йшов хто-небудь один із сім'ї з пляшкою, відром, барильцем, тиквою чи іншою посудиною. Як тільки піп святити воду, люди одразу ж проривалися до колодязя, щоб швидше набрати її у посудину та піти додому. Дехто казав, що коли раніше від усіх набрати води, то вона матиме більше сили від усякої хвороби і в інших випадках [5, с. 21—22]. Глиняний посуд вживався для освячення цією водою обійстя. Як тільки приносили води, усі молилися Богу, кожен відпивав потрошку води, кропили водою кутю, узвар і всю страву, що була на столі, після цього бризкали хату, вікна, двері, одяг — усе, що було в хаті. Далі наливали свяченої води в тарілку або миску. І хто-небудь один ходив по двору і кропив худобу, птицю, будів-

лі, колодязь і решту, а другий ходив за ним із грудочкою крейди та з пирогами в мисці і писав скрізь хрестики. Щоразу, написавши хрест, писар відкушував пиріжка і промовляв: «Раз писну, раз кусну!». Покропивши все, верталися в хату і сідали вечеряти [5, с. 22].

Далі в «Етнографічному збірникові» з'явилося ще 39 фольклорних текстів, які утворили одну з найвідоміших праць Дикарева «Чорноморські народні казки й анекдоти» (1896). Подібною до народних апокрифів у записах Андрія Димінського [6, с. 243], Івана Манжури [7, с. 194], Бориса Грінченка [3, с. 122], Володимира Гнатюка [8, с. 172], Івана Франка [9, с. 114—116] була легенда чорноморських козаків про творення людини з глини, записана 1893 року в Катеринодарі псаломщиком Григором Малиновським від урядника станиці Березанської. Згідно з нею, апостол Петро ходив по землі і побачив, що проповідувати йому нікому, бо людей було ще мало. Тому він взявся творити людей: козаків з глини, а солдатів з питльованої муки, щоб було кому рятувати християнську віру від бусурманів і недовіроків. Козаків Петро поставив у лаву, щоб сушилися, а солдатів теж у лаву, навпроти їх. «Як уже посохли, Питро почав до кожного козака підходити і на якого дуне, той і стане живим. Поки він з козаками порався, а собака почула, що щось од салдат(ів) гарним пахне, й почала усіх їх, салдат(ів), підряд глитати. (Звісно, які ці собаки нинажерливі)». Петро побачив, що сталося, підібрався ззаду до собаки, вхопив її за хвіст і почав періщити залізною палицею, а собака від страху нагидила, й солдатів стало набагато більше. Звідти й повелися козаки й солдати [10, с. 10].

Характерним був і коментар до розповіді про те, як один чоловік почав розказувати російському солдатові цю ж історію, звідки повелися козаки і солдати. Доказав до того, як Петро творив козаків з глини, а солдатів з борошна, а солдат зрадив: «Звісно, нас Пётр творіл с крупічатої мукі, ето только вас, куркулей, з гліни!». Але, як дійшло до того, звідки насправді взялися росіяни, він почав тупати ногами, кричати на того чоловіка й погрожувати йому Сибіром. Чоловік дуже перелякався й ледве ублагав того солдата, напоївши його горілкою [10, с. 11—12]. Цей мотив походження різних етносів від тварин або перетворення «чужих» на тварин або птахів був одним із найпоширеніших в етіологічних леген-

дах. Відбився він і в етнокультурному діалозі між слов'янами, де центральним персонажем, завдяки якому з'явилися на світ чужинці — поляки, литвини (білоруси), росіяни, був собака. Мотивом, який об'єднує всі ці легенди, є виготовлення людини з тіста (борошна, сиру), при цьому з вказаних «непрактичних» матеріалів найчастіше виявлялися зроблені «чужі» (тобто «неправильні») народи. Так само в міфологічних легендах собака був причетним до створення першої жінки.

У нарисі «Великдень в Україні й Чорномор'ї (уривки з народного календаря)» (1897) Дикарів ділився з кубанськими читачами відомостями, які він зібрав у слободі Борисівка Валуйського повіту у липні-серпні 1892 року. Цікавою там була інформація про використання мисок у великодній обрядовості. В огорожі довкола церкви, у два-три ряди стояли миски чи жаровні зі «свяченим», обгорнуті чистими рушниками чи скатерттинами. Тут можна було бачити паски, яйця, поросяток, сіль, хрін, пшоно, сало, житній хліб цілий або кусень для худоби, сир, галун, горох, муку, пляшку води «од курячої сліпоті», проскуру куповану або ж домашнього печіння з чорної пшеничної муки, мак «курей обсипать», «крейду од заги», «тряпичку маленьку підкурюють бишиху» і таке інше [11, с. 2].

Фольклористична діяльність Митрофана Дикарева не зводилася лише до збирання матеріалів. У великій за обсягом статті «Про царські загадки» (1896) в журналі «Етнографическое обозрение» він, серед іншого, звернув увагу на метафоричне мовлення загадками на українському веселі. Наприклад, фразою «Дайте возки!» прохали подати тарілки для роздавання короваю [12, с. 12]. Гру в креймах, виготовлені з черепків, Дикарів пов'язував із колядковими виявами спритності героя, зокрема, вмінням жонглювати [12, с. 36—39]. В «Етнографическом обозрении» він оприлюднив і іншу велику статтю під назвою «Замітка з історії народної ботаніки» (1899), де розглядав ритуальне значення маку, зачепивши й тему каші. Дівочий звичай варити кашу з пшоно й маку для прикликання Доли вчений зіставляв із давньогрецькою «Гекатиною вечерею», яку залишали на перехресті трьох доріг, адже час святкування пам'яті святої Катерини збігався з часом грецьких святкувань на честь Гекати й узагалі хтонічних божеств, до яких належала й Афродіта як богиня ве-

чірної зорі, — впродовж трьох останніх днів кожного місяця. За спостереженням Дикарева, у казці з Каневського повіту, записаній Павлом Чубинським, пропонування вечері Доли у вигляді горщика каші відбувалося на перехресті [13, с. 427—428], що ще більше відповідало грецькому культові Гекати. Дикарів погоджувався з Олександром Потебнею [14, с. 37—38, 42—44, 58—59, 83—84], що каша, як і різдвяна кутя, були жертвними стравами. На його думку, до жертвної обрядовості належав і описаний Чубинським весільний звичай ділити кашу увечері, наступного дня після першої шлюбної ночі, з села Михалкова Мозирського повіту Мінської губернії, коли старша тітка нареченого підносила кожному на тарілці кашу [15, с. 654; 16, с. 43—44]. Спираючись на дані порівняльної міфології, в тому числі на праці Потебні, Дикарів спробував також встановити обрядове значення українських паляниць, перепічок, вареників і млинців, надрукувавши в «Киевской старине» статтю «Малоруське слово «паляниця» і грецьке *πελανος*» (1899). Він звернув увагу, що в Стародавній Греції на третій день встановленого на честь Діоніса свята Анфестерії, відомого під назвою Горщечного свята (*Χότροι*), приносилися в жертву підземному Гермесові й душам померлих варені стручки. На його думку, тут бралася до уваги співзвучність між «*Ερεμβεύς* «Еребець, Підземний» і *Κεραμεύς* «Горщечник». В Афінах був відомий і герой на ім'я *Κεραός*, син Діоніса й Аріфадни. А оскільки жертви хтонічним божествам Греції приносилися зазвичай увечері, то звідси й в українців пережиток цього звичаю, який полягав у вимозі на Святвечір під Різдво вживати горох, квасолу й сочевицю як у вигляді особливих страв, так і у вигляді начинки в пиріжках, утримуючись від їжі «до зірки» [17, с. 35]. У матеріальному годуванні душ померлих полягав, як гадав Дикарів, сенс залишання у мисці з ложками куті, накритої паляницею або книшем, «на покуті» в різдвяну ніч. Сюди ж належав і звичай носити під Різдво кутю, пиріжки і дві паляниці хрещеному батькові, хрещеній матері й бабі. За твердженням Дикарева, цей звичай, який перегукувався з лікувальною магією білорусів, становив видозміну жертви мертвим, відомої під іменем «Гекатиної вечері». Носіння куті й паляниці з пиріжками до баби відображало поклоніння Великій Матері. Воно перегукувалося з іншим українським обрядом. У слободі Борисівка

Валуїського повіту на другий день Різдва, Великодня і Трійці, що звався «Богородиця», молодіці носили паляниці, пиріжки й таке інше «до баби, що бабує в їх», а баба, в свою чергу, влаштовувала тим, хто прийшов, обід. У ці ж дні служили панахиди в церкві, влаштовували поминальні обіди, роздавали жебракам милостиню. Дикарів зіставляв це також із зафіксованим Чубинським у містечку Полонному Новгород-Волинського повіту звичаєм на другий день Різдва «ходити до Богородиці», тобто приносити хліб і вітати попадю після служби [18, с. 436; 17, с. 37, 46—47]. Учений хотів пожити в Києві, працював над укладанням українсько-російського словника, маючи у своєму архіві понад 50 тисяч українських слів, записаних на картках. Але цьому вже не судилося здійснитися [19, с. 266]. Помер Митрофан Дикарів, «головною метою діяльності якого, наймилішими мріями була доля України» [19, с. 272], у віці всього 45 років у Катеринодарі, будучи на той час архіваріусом Кубанського військового архіву та першим секретарем Товариства аматорів вивчення Кубанської області, яке сам і створив незадовго до власної смерті.

Вже посмертно у виданні «Материяли до українсько-руської етнології» побачила світ його «Програма до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечерниці, досвітки і складки)» (1900). Програма містила розлогу передмову, де Дикарів продовжував викладати свої погляди на міфологію. Зафіксований Чубинським звичай з Борисполя, коли в понеділок, на другий день після першої шлюбної ночі, дружко з молодим і старостою везли батькові молоді курку та миску з пиріжками в рушнику, а також інші понеділкові весільні складчини вчений зіставляв з дівочим звичаєм їсти в складчину курей на свято Кузьми й Дем'яна, а в цей день античний світ відбував одне зі свят на честь Зевса (Юпітера) [20, с. 4].

Після смерті Митрофана Дикарева, за його заповітом, рукописний архів ученого було передано Науковому товариству імені Тараса Шевченка у Львові [19, с. 266—267]. Частина його наукових праць було опубліковано з передмовою Івана Франка як «Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й мітології» (1903). Там містилися як цінні фольклорні записи, так і оригінальні міфологічні побудови. Від козачки, дівчинки-підлітка з Ка-

теринодара, Дикарів записав оповідь про спускання скоромної їжі з неба. Якось у піст вона просила скоромного кренделя, а батько сказав: «Подожди, Вилигдень прийде — Бог з неба спусте». У Страсну п'ятницю батько поклав у глечичок крендель, два яечка, причепив той глечичок до довгої мотузки, перекинутої через дуже високе дерево, і спустив, наче з неба, униз, сказавши, що це їй прислав Бог [21, с. 54]. Формули, за допомогою яких дорослі пояснювали дітям, чому не можна їсти скоромну їжу в піст, перегукувалися з ритуалами випроводження такої їжі з початком посту в українців і їхніх сусідів, що включали чіплення глечика чи іншого молочного посуду на гілку дерева, його розбивання. Підняті високо на жердині горщик або корзина також могли позначати проводження скоромної їжі. Скоромна їжа відправлялася нагору — на небо чи дерево, а потім спускалася згори, повертаючись. Схожа конфігурація мотивів зустрічалася і в закличках дощу, де описувалося, як глиняний горщик з дощем, поставлений на верхівку дерева (верби чи дуба), падає разом із деревом. У веснянках із дерева падало решето з піснями, поставлене дівчатами. Такі обрядові операції з горщиками, глечиками, решетом відповідали універсальній міфологемі світового дерева, співвідносячись із небесною зоною, як і гадав Митрофан Дикарів [22, с. 77—81]. Записане Чубинським вірування з Вінницького повіту, за яким дощу не буває часом через те, що відьми знімають зорю й ховають її у погребі в горщик [23, с. 26], на думку Дикарева, вказувало на зірку як джерело води в народних уявленнях [21, с. 157]. Горщик і мітла була атрибутами персонажа Русо в словінців, близького до українських русалок, а їхнє вкидання до води Дикарів зближував зі зникненням давньогрецької Персефони [21, с. 64]. Він, на додачу, звернув увагу на називання в замовляннях води, влитой в миску або іншу посудину задля нашіптування, Єленою (Оленою, Оліяною, Уляною, Уляницею, Уліяною), що могло бути решткою давніх культів [21, с. 95, 218].

До кінця свого недовгого життя Митрофан Дикарів був активним учасником патріотичного кола діячів української культури, у якому поєднували свій талант та творчість найкращі сини Східної та Західної України — Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Хведір Вовк, Олександр Кониський, Борис Грінченко. З ними листувався і

Митрофан Дикарів, листи свої та праці писав він українською мовою, і навіть використовував іноді, замість свого зросійщеного владою прізвища, український псевдонім М. Крамаренко, яким була підписана частина його етнографічних творів. Очевидно, Дикарів був членом таємного незалежницького Братства тарасівців, про що свідчить не лише його тісне спілкування з Борисом Грінченком та робота «над розповсюдженням українських книжок» [19, с. 272], але й безпосередні дружні взаємини з одним із засновників Братства — кубанцем Миколою Байздренком, ветеринаром за фахом. Його батько, катеринодарський законовчитель, гласний Катеринодарської думи Григорій Байздренко був автором кількох публікацій в «Кубанских областных ведомостях», у редакції яких працював Дикарів [24, с. 79, 96; 25, с. 236]. Оскільки саме Байздренко відповідав за зв'язки Братства з Галичиною й постачання звідти українських книг, то можливо, що саме він звів Дикарева з Науковим товариством імені Тараса Шевченка.

Віддавши значну частину свого життя дослідженню народної культури українців Кубані, не забував Митрофан Дикарів і про рідну Східну Слобожанщину, проводячи постійно паралелі у своїх працях між побутом та життям українців Кубані та Воронежчини, та доводячи таким чином, на багатьох прикладах, духовну спорідненість українського життя на Кубані та Слобожанщині. Звичаям українців своєї малої батьківщини присвятив Дикарів ще одну свою працю, видану в «Материялах до українсько-руської етнології» через кілька років після його смерті, — «Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волості) у Вороніжщині» (1905). Тут було описано народні свята за місяцями, зокрема Щедрий вечір, Новий рік, Голодну кутю, Водохрещі, Стрітіння, Благовіщення, Івана Купала, Катерини, Різдво, Великодні свята, Клечальні свята, Трійцю тощо. У праці було також подано пояснення днів тижня, місяців і пір року. Для керамолога вона цікава дуже багатьма подробицями. Кутю варили у новому горщику і накривали новою покрешкою, а узвар варили в одному горщику кілька років і більше нічого у ньому не готували. Дехто й узвар варив у новому горщику. Кутю з узваром варили під Голодну кутю, увечері, а ставили їх на покуті вранці на Голодну кутю. Кутю ставили на сіно, в кого було, а то й на солому,

у кого яка була, — брали гречану, просяну. Її стелили, як гніздечко, і ставили туди горщики [26, с. 115]. У глечиках приносили свячену воду на Водохрещі. Як святити воду, люди одразу починали товпиться, не пропускали попа, який їх лаяв. Пообливавшись і побивши глечики, вони поспішали, щоб якнайшвидше прийти додому [26, с. 116]. Без глиняних виробів не відбувалося освячення садиби. Як приходили з вечірні, то одразу молилися Богу, напивалися свяченої води, а тоді вже йшли кропити нею та писати крейдою хрести, — кропили та проказували: «Во Єрдані крещаяся». Господар ходив та носив під рукою на тарілці великий піріжок, а як не було піріжка, то хоч паляницю. Намалювавши хрест, він казав: «Раз писну, раз кусну!». Скільки хрестів писав, стільки він і кусав пирога. А в Тишанці непочатий піріг або паляницю приносили назад у хату [26, с. 116]. Як і на решті Слобожанщини, ці хрести писалися й на глиняному посуді. Їх писали насамперед у хаті, на образах, тоді на вікнах, тоді на столі, тоді вже на узварі, на куті, на дверях, на кадовбах, на відрах, на скринях, на горщиках, на діжі — на всьому писали та кропили [26, с. 116]. А от ворожба за гілочкою вишні на Воронежчині децю відрізнялася. На день святої Катерини ходили до схід сонця у садок ламати гілки вишні: їх ставили на покуті в глечик з водою, і вони стояли до Різдва. Ворожили, переважно дівчата, чи довго буде жити, чи довго буде щаслива. На кожну душу — усім, хто був у родині, — перев'язували по гілочці стьожечками, валом, нитками або гарусом: чия розквітала — той мав жити довго, а чия не розквітала — той міг скоро померти. Дівчина ще собі перев'язувала на нареченого: загадувала, за кого вийде. Якщо гілка квітнула, то за того дівчина мала вийти заміж, а як не квітнула — то вийти за нього не судилося. Вишнева гілочка уособлювала всю родину.

Селяни 24 листопада святкували мучениці Катерини. У той день до схід сонця вони рубали гілочки вишні і ставили їх у хаті у воду, в глечик або ще якусь посудину, де вони стояли аж до Різдва і починали цвісти. За ними й примічали: якщо вишенька розквітне, то, значить, уся родина житиме весело і щасливо, а якщо не розквітне, то життя буде сумним і сповненим сварок [26, с. 144].

Ставили у глечик з водою і свячену вербу — для того, щоб її посадити на садибі. Оповідачка жури-

лася, що її верба не прийнялася: «Садила й я в дворі сьвячену вербу, та щось вона не росте, так я й не завела її в дворі. Я вже й людські прихотні сповняла. Кажуть: возьми, налий у глечик води, устроми в глечик вербу та й посади: так, бач, як верба розростеться, так глечик лопне. Робила я так, так не помоглося — усохла моя верба» [26, с. 166].

На Великдень носили святити паски у мисках, загорнувши в рушники [26, с. 173]. Цей звичай був відображений навіть у народній легенді про появу їжачка. Саме на Великдень один чоловік ніс паску додому, посвятивши, а в місці було, крім паски, ціле свячене поросся. Йдучи по полю, він загубив те поросся, не зчувся й де. Після того вночі на свячене поросся натрапили собаки і хотіли його з'їсти, але Бог цього не допустив. Він зробив те поросся живим, давши йому велику колючу щетину і здатність стискатися в клубок. Тому собаки і не з'їли те поросся, тільки поклацали зубами та з тим і залишили. А поросся зосталося назавжди їжачком, який на вигляд схожий на поросятко [26, с. 176]. Також Дикарів детально описав звичай приносити до церкви поминальні пожертви в мисках. На Проводи у понеділок жінки приносили до церкви мисочки служити панахиди, поминати батьків. Для панахиди у мисочку клали шматок сала, в'язку бубликів, дехто клав курку, три паляниці, мед. Те, що приносили, все забирали священики й ділили між собою. Колись у Борисівці з мисочками ходили до священиків додому: «попи кликали їх до себе обідать, квартиру, а то й четверть горілки становили, мед становили їм, яйця, курок, а то ще й борщу варили, того та сього... Бувало, як попові багаті достануться (напр., чибісянські мисочки, з хутора Чибісова) та переб'ють їм кумпанію, вони всі змотушаються, як скричаться та туди йдуть, де більш угощають: дияконови мисочки біжать до попа, тощо». Новий священик вивів це з моди, велівши складати всі мисочки, що принесуть, у церкві [26, с. 180—181]. Дикарів також звернув увагу на використання в побуті українців Воронежчини глиняної куришки: у неділю, як починали молитися Богу, вкидали у полив'яну кадильничку або в черепок жару та ладану та й кадили перед святими. Робили це чоловіки, а як у родині не було чоловіка, тоді вже кадили жінки [26, с. 190]. Завершувався календар народними прикметами про погоду. Дикарів зафіксував цікаву прикмету, де небо, оче-

видно, ототожнювалося з глиняною мискою. Як усе дочиста виїдали з миски за вечерею, то сміялися: «Година буде!» [26, с. 204].

Частина матеріалів Дикарева була оприлюднена Володимиром Гнатюком у двотомнику «Знадоби до української демонології» (1912). Були серед них і народні вірування, що стосувалися гончарства. У Борисовській волості Валуйського повіту Воронежської губернії вірили, що про нещастя на глинищі попереджає домовик. Коли він душив жінку, та запитала: «Домовий-домовий, чи к худу чи г добру?». Він відповів: «Я з води та в воду!» Вона почала запитувати вдруге: «Чи к худу чи г добру?», то він сказав: «Я з зимлі та в землю!» І дійсно, сталося нещастя: її чоловіка вбила глина [27, с. 168].

Оповідь про гончаря й чаклуна-маноцівника, здатного навести на людей ману, Митрофан Дикарів теж записав у Борисовській волості Валуйського повіту. Один гончар їхав повз ліс, а на узліссі стояли люди. Один з них сказав, що пролізе через дуб. Присутні в цьому засумнівалися. Тоді він ліг на дуб, а їм ввижалося, що він лізе крізь той дуб. Тим часом на певній відстані від них їхав гончар. Він побачив, що діється, й вилаяв чаклуна. А той взяв і відвів очі й гончареві, сказавши: «Цить, сукин син: твоя кобила на церкву поїхала!». Гончар піддався навіюванню, почавши бідкатися: «Тпру-тпру, кобилочка! Пропали горщечки мої, пропали!» [28, с. 196]. Про дуже схожий випадок із постраждалим гончарем повідомив Володимир Гнатюкові з Будзанова правник Остап Деревянка [28, с. 195—196]. Цей же мотив зустрічі гончаря з небезпечним чарівником присутній у гончарському фольклорі Польщі [29, с. 172—174; 30, с. 75—77; 31, с. 62—65]. Більш віддалена паралель простежується в північноросійських билинах [32, с. 379—380].

Згідно з народним переконанням, глиняні вироби, зокрема глеки, використовувалися відьмами в своїх чарах. На Лівобережжі були поширені страшні розповіді про ті засоби, якими відьми допомагають позбутися безпліддя. У Борисовській волості Валуйського повіту Воронежської губернії розказували, як бездітні чоловік і жінка поїхали до відьми Бикеччихи. Бикеччиха залишила їх ночувати. Жінку вона вклала спати в хаті, її чоловіка — надворі, а сама пішла до млина. Опівночі прийшли лукаві. Вона з ними побалакала на присінках, розповівши, що до неї приїхали

люди. Ті взяли кубушку, всі в неї випорожнилися й наказали віддати жінці, щоб випила ту воду, і в неї будуть діти. Той чоловік лежав надворі та все бачив. Вранці Бикеччиха дала їм ту кубушку. Він нічого не сказав їй, запряг коня й поїхав із дружиною. Тільки як доїхали до перехрестя, він узяв ту кубушку й розбив об колесо. Маленькі чортенятка почали хапатися за колесо та кричати: «Мамо, мамо, возьми й нас!». Він хльоснув по коневі та скоріш поїхав звідти [28, с. 180]. Таку ж бувальщину про «кушин», отриманий багатою жінкою від відьми, почув у селі П'ятигірцях Лубенського повіту Полтавської губернії Василь Милорадович [33, с. 11]. Ця історія дуже нагадує ведійський міф про народження в глекові, у який випорскнули своє сім'я боги Мітра та Варуна, царственного мудреця Агастьї [34, с. 212]. Недарма одним із його імен було Гхатайоні, тобто «Той, чийм матірним лоном був глек» [35, с. 122].

У статті Володимира Гнатюка «Збірки сільської молодіжі на Україні» (1918), підготовленій за записами з архіву Митрофана Дикарева, подавалася ще одна бувальщина, яка побутувала в українській слободі Семенівці Павловського повіту Воронежської губернії. У ній розповідалося про відчайдушного злодійкуватого чоловіка на ім'я Захарко, якого взяли у солдати, то він і там усе крав і сидів у темній. Коли він бачив, що на одному кінці села їхав гончар із горщиками, то йшов до нього і вибирав найбільший горщик: «Оцеї скільки раз набрать пшеницю?» Гончар відповідав: «Півтора разу!» Злодій ніс той горщик на інший кінець села і продавав комусь за гривеник. Тим часом гончар чекав, пшениці йому не приносили, він ішов до когось у двір, розпитував, а йому пояснювали: «Та це Захарко Ганичів. Він живе с того боку. Та ти, чоловіче добрий, із ним не зв'язуйся, ми його усім хутором боїмось, щоб кого не спалив або із-за угла колякою не вбив» [36, с. 261]. У цій історії гончар виявився безсилим перед шахрайством і не зміг провчити зухвальця. Можливо, це варіант казки про Захарка-злодія, якому вдалося перехитрувати всіх [6, с. 531—533].

Трохим Субота записав для Дикарева також дані про молодіжне чаклування з жабою («варваком»), що нагадувало відомі магичні дії з кістками кажана, у слободі Попасній Богучарського повіту. Парубки старалися ввіймати жабу у ставку і вкинути у глек. Тоді її відносили у ліс і закопували у мурашник. Там

вона довго лежала, аж поки її всю не об'їдали мурашки, залишивши самі кісточки. Серед тих кісточок одна мала бути ключечкою, а одна — рогачиком. Тією ключечкою притягали дівчат: якщо подобалася якась дівчина, слід було нишком потягти її тією ключечкою за одяг, і вона почне любити. А рогачик призначався для того, щоб парубок міг відіпхнути ним нелюбу дівчину, і тоді вона вже його не любитиме. Парубки дуже таїлися від дівчат, щоб про це не довідалися, а дівчата, в свою чергу, вдавалися до своїх магічних прийомів [36, с. 238]. Видобування за допомогою мурашника чарівних кісточок із жаби було відзначено ще в слідчій справі 1642 року про заповідання шкоди царюці, а звинувачуваний Опанас Науменко навчився цих чарів в одного путивльського козака. Такі чари були поширеними в українців [37, с. 386—387].

У Катеринодарі Дикарів зафіксував приспівку до козачка на відомий мотив:

*Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мені, молодому,
Вечеряти ни дала.
А хоч дала вечеряти,
Та ни дала ложки:
Насипала в чирипочок,
Як собаці трошки* [36, с. 231].

Варіанти цієї пісеньки записували Павло Чубинський на Поділлі, Василь Кравченко для Бориса Грінченка на Черкащині [15, с. 547; 38, с. 313]. А в слободі Марки Острогозького повіту в піст співа-ли таку веснянку:

*Ви, дівчата, дівчаточка,
Дайти нам скибку хліба,
В чирипочку сироватки,
Та щирбату ложку.
Похльобать сироватки трошки.
Тим парубочки білі,
Шо сироватку їли...* [36, с. 214].

Подібні веснянки фіксували на Полтавщині, Харківщині й Чернігівщині Микола Арандаренко, Опанас Маркович і Марко Вовчок, Іван Манжура та інші фольклористи [39, с. 184; 40, с. 83—84; 41, с. 29].

На вечорницях у Попасній, коли збиралася платня за хату, в якій відбувалося зібрання, то розігрувалася своєрідна сценка: хлопець брав тарілку, ходив з нею і говорив: «Жертвуйти на дурного робана,

на малибінь!» Кожен клав, хто скільки міг, — той п'ятак, той три копійки. Були й такі, хто не клав нічого, але їх не виганяли [36, с. 202]. Вечорничні хати походили від предковічних «дівочих будинків» архаїчної епохи, що були одним зі складових елементів суспільної організації стародавніх індоєвропейців і давніх слов'ян.

Висновки. Постать Митрофана Дикарева ніби прокладає містки між Воронежем, Катеринодаром, Черніговом, Києвом і Львовом. Його наукова діяльність і участь у громадсько-політичному житті України виразно показують, що ні Воронежчина, ні тим більше Кубань наприкінці ХІХ століття не були якимись відрізнаними крайцями, що залишалися осторонь загальноукраїнської справи. Там, усупереч голосливим припущенням деяких вітчизняних публіцистів, не творилися якісь окремі, протиставлені українцям етноси. Багатогранний фольклорно-етнографічний доробок Дикарева важливий тим, що він походить із тих українських етнічних земель, які згодом зазнали жорстокого винародовлення, геноциду й лінгвоциду, опинившись поза межами незалежної України і адміністративних утворень, які їй передували. Проте фольклорні записи незаперечно доводять, що ці землі були заселені етнічними українцями, які берегли рідну мову, пісні, перекази й звичаєвість, більше того, у їхній народній творчості були присутні вагомні елементи архаїки. Серед іншого, Митрофан Дикарів зафіксував міфологічні легенди, бувальщини, приказки, примовки, які дають змогу розкрити певні аспекти народного сприйняття гончарства, погляди слобідських і кубанських українців на добування гончарної сировини, виготовлення й продаж гончарних виробів. Вони доповнюють наші знання про образ гончаря у народній картині світу українства, знаходячи, разом з тим, паралелі в інших слов'ян. Невіддільні від пісенності описи календарної й родинної обрядовості та звичаєвості, загадки, повір'я, у свою чергу, проливають світло на ритуально-магічні функції гончарних виробів і їхній ужиток у повсякденні. Тому вклад Дикарева у дослідження гончарського фольклору є дуже вагомим і заслуговує на увагу та всебічне осмислення з боку керамологів.

1. Козар Л. Народознавець Митрофан Дикарев з українсько-російського етнографічного пограниччя. *Матері-*

- ріали до української етнології. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. Вип. 7 (10). С. 110—116.
2. Дикарев М.А. *Воронежский этнографический сборник*. Воронеж: Типо-литография Губернского правления, 1891. [4], 314. II с.
 3. Гринченко Б.Д. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*. Чернигов: Типография Губернского земства, 1895. Вып. 1. 308 с.
 4. Дикарев М. Рождественские святки (Отрывки из малорусского народного календаря). *Кубанские областные ведомости*. Екатеринодар, 1895. № 5. С. 2.
 5. Крамаренко М. Різдвяні свята в станиці Павлівській Єйського oddілу, на Чорномор'ї. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1895. Т. I. С. 1—24.
 6. *Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850—1860-их рр. Випуск I—II*. Упорядкував Микола Левченко. Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1928. LVIII. 598 с.
 7. Драгоманов М. *Малорусские народные предания и рассказы. Свод Михаила Драгоманова*. Киев: Типография М.П. Фрица, 1876. 647 с.
 8. Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1899. Т. VI. XII. 370. III с.
 9. Франко І. Пять легенд. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1898. Т. V. С. 111—116.
 10. Дикарев М. Чорноморські народні казки й анекдоти. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1896. Т. II. С. 3—50.
 11. Дикарев М. Велькдень на Україні и Черномории (отрывки из народного календаря). *Кубанские областные ведомости*. Екатеринодар, 1897. № 84. С. 2.
 12. Дикарев М. О царских загадках. *Этнографическое обозрение*. Москва, 1896. № 4. С. 1—64.
 13. Чубинский П.П. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом*. Санкт-Петербург: Типография и хромо-литография А. Траншеля, 1878. Том второй. *Малорусские сказки*. 688 с.
 14. Потебня А.А. *О мифическом значении некоторых обрядов и поверий*. Москва: Университетская типография Каткова и К°, 1865. 310 с.
 15. Чубинский П.П. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом*. Санкт-Петербург: Типография В. Киришбаума, 1877. Том четвертый. *Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны*. XXX, 713. 44 с.
 16. Дикарев М. Заметка по истории народной ботаники. *Этнографическое обозрение*. Москва, 1899. № 1—2. С. 19—53.
 17. Дикарев М. Малорусское слово «паляница» и греческое *πελανος*. *Киевская старина*. Киев, 1899. Том LXVII. Октябрь. С. 31—49.
 18. Чубинский П.П. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом*. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова, 1872. Том третий. *Народный дневник, изданный под наблюдением действ.-чл. Н.И. Костомарова*. II, VIII, 486. II с.
 19. Козар Л. Місце Митрофана Дикарева в історії української фольклористики. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. Колективна монографія*. Київ: Видавець Микола Дмитренко, 2008. С. 255—276.
 20. Дикарев М. Програма до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечорниці, до світки і складки). Посмертний твір М. Дикарева. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1900. Том III. С. 1—27.
 21. [Дикарев М.] *Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й мітології*. Львів: друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1903. XII. 258 с.
 22. Агапкина Т.А., Топорков А.Л. К проблеме этнографического контекста календарных песен. *Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Польсы на общеславянском фоне*. Москва: Наука, 1986. С. 76—88.
 23. Чубинский П.П. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом*. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова, 1872. Том первый. *Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство*. XXX. 467 с.
 24. Чумаченко В.К. Майкопчанин П.С. Плугатырь (Плугатырь) и его этнографические письма М.А. Дикареву. *Памяти М.В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения*. Краснодар: Плехановец, 2017. С. 76—97.
 25. Старков В. Листування Бориса Грінченка та Митрофана Дикарева. *Література та культура Полісся*. Ніжин: НДПУ, 2001. Випуск 15: *Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях*. С. 199—269.
 26. Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волості) у Вороніжчині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1905. Том VI. С. 114—204.
 27. Гнатюк В. Знадоби до української демонології. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1912. Т. XXXIII. Т. II. Вип. 1. XLII. 237 с.
 28. Гнатюк В. Знадоби до української демонології. *Етнографічний збірник*. Львів: Друкарня Наукового то-

- вариства імени Шевченка, 1912. Т. XXXIV. Т. II. Вип. 2. XXIV. 280 с.
29. Wójcicki K. Wł. *Klechdy, starożytnie podania i powiesci ludu polskiego i Rusi*. Warszawa: Wyd. P. Barycki, 1837. Т. II. 215 s.
 30. Szubala D. *Folklor garncarzy polskich*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1978. 152 s.
 31. Szubala D., Szubalina M. *Anegdoty, bajki, opowieści garncarzy*. Warszawa: Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1980. 200 s.
 32. Григорьев А.Д. *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899—1901 гг. с напевами, записанными посредством фонографа*. Москва: Университетская типография, 1904. Т. 1. Ч. I. Поморье. Ч. 2. Пинега. 708 с.
 33. Милорадович В.П. *Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888—1895 г.* Харьков: Типография Губернского правления, 1897. 149 с.
 34. *Ригведа. Мандалы V—VIII*. Москва: Наука, 1995. 745 с.
 35. Тулси Дас. *Рамаяна, или Рамачаритаманаса. Море подвигов Рамы*. Перевод с индийского (хинди), комментарии и вступительная статья академика А.П. Баранникова. Москва; Ленинград: Издательство АН СССР, 1948. 968 с.
 36. Г[натюк] В. Збірки сільської молодіжі на Україні. З паперів Митр. Дикарева. *Матеріали до української етнології*. Львів: Друкарня Наукового товариства імени Шевченка, 1918. Том XVIII. С. 170—275.
 37. Миловидов Ф.Ф. Жаба и лягушка в народном мирозерцании, преимущественно малорусском. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков: Типография «Печатное Дело», 1913. Том XIX. Памяти профессора Егора Кузьмича Редина (†27 апреля 1908 г.). С. 358—400.
 38. Гринченко Б.Д. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*. Чернигов: Типография Губернского земства, 1899. Том III. Песни. 766 с.
 39. Арандаренко Н. *Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году: в трех частях*. Полтава: Типография Губернского Правления, 1849. Часть II. 2, IV, 385. 28 с.
 40. *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича*. Атрибуція автографів, упорядкування, передмова та примітки О.І. Дея. Київ: Наукова думка, 1983. 527 с.
 41. *Народні пісні в записках Івана Манжури*. Упорядкування, вступна стаття і примітки Л.С. Каширіної. Київ: Музична Україна, 1974. 352 с.
 - 116). Kyiv: the Maksym Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
 - Dykarev, M. (1891). *Voronezh Ethnographic Collection*. Voronezh: typolithography of Government Council [in Russian].
 - Hrinchenko, B.D. (1895). *Ethnographic Materials Collected in the Chernihiv and Neighboring Governments* (Issue 1). Chernihiv: typography of the Government Council [in Russian].
 - Dykarev, M. (1895). Christmastide (Excerpts from the Ukrainian Folk Calendar). In *Kuban Regional Bulletin*, 5, 2 [in Russian].
 - Kramarenko, M. (1895). Christmastide in the Cossack Village of Pavlivska in the Yeysk district, on the Kuban Black Sea Coast. In *Ethnographic Compendium* (Vol. I, pp. 1—24). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
 - Levchenko, M. (Ed.). (1928). *Fairy Tales and Stories from Podillya: In the Records of the 1850s—the 1860s*. Compiled by Mykola. (1928). (Issues I—II). Kyiv: Printing House of the Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].
 - Drahomanov, M. (1876). *Ukrainian Folk Tales and Stories. Mykhaylo Drahomanov's Compendium*. Kyiv: M.P. Fritz's typography [in Russian].
 - Hnatiuk, V. (1899). Galician Ruthenian Anecdotes. In *Ethnographic Compendium* (Vol. VI). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
 - Franko, I. (1898). Five Legends. In *Ethnographic Compendium* (Vol. V, pp. 111—116). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
 - Dykarev, M. (1896). Black Sea Cossack Folk Tales and anecdotes. In *Ethnographic Compendium* (Vol. II, pp. 3—50). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
 - Dykarev, M. (1897). Easter in Ukraine and on the Kuban Black Sea Coast (Excerpts from the Folk Calendar). In *Kuban Regional Bulletin*, 84, 2 [in Russian].
 - Dykarev, M. (1896). About the Tsar Riddles. In *Ethnographic Review*, 4, 1—64 [in Russian].
 - Chubynsky, P.P. (1878). *Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society* (Vol. 2. *Ukrainian Fairy Tales*). St. Petersburg: A. Transhel's typography and chromolithography [in Russian].
 - Potebnaya, A.A. (1865). *About the Mythical Significance of Certain Rites and Beliefs*. Moscow: Katkov and Co. University Press [in Russian].
 - Chubinsky P.P. (1877). *Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society* (Vol. 4. *Rites: Childbirth, Christening, Wedding, Funeral*). St. Petersburg: V. Kirschbaum's typography [in Russian].
 - Dykarev, M. (1899). A Note on the History of Folk Botany. In *Ethnographic Review*, 1—2, 19—53 [in Russian].

REFERENCES

Kozar, L. (2008). Ethnologist Mytrofan Dykarev from the Ukrainian-Russian Ethnographic Borderland. In *Materials for Ukrainian Ethnology* (Vol. 7 (10), pp. 110—

- Dykarev, M. (1899, october). The Ukrainian Word *palyanytsya* and the Greek *πελανός*. *Kievan Antiquity* (Vol. LX-VII, pp. 31—49) [in Russian].
- Chubynsky, P.P. (1872). *Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society* (Vol. 3. *Folk Diary, published under the supervision of the full member M.I. Kostomarov*). St. Petersburg: V. Bezobrazov's typography [in Russian].
- Kozar, L. (2008). The place of Mytrofan Dykarev in the history of Ukrainian Folklore Studies. In *Researchers of Ukrainian Folklore: The Unknown and not Well-Known Ones. A Collective Monograph* (pp. 255—276). Kyiv: publisher Mykola Dmytrenko [in Ukrainian].
- Dykarev, M. (1900). A Program for Collecting Information about the Commonwealthes and Meetings of Rural Youth (Proms, Evening Gatherings, Sleep-Overs, and Clubbing). A Posthumous Work by M. Dykarev. In *Materials for the Ukrainian Ruthenian Ethnology* (Vol. III, pp. 1—27). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Dykarev, M. (1903). *The Posthumous Writings by Mytrofan Dykarev from the Field of Folklore and Mythology*. Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Agapkina, T.A., & Toporkov, A.L. (1986). To the Problem of the Ethnographic Context of Calendar Songs. In *Slavic and Balkan Folklore: The Spiritual Culture of Polesie against the Common Slavic Background* (pp. 76—88). Moscow: Science [in Russian].
- Chubynsky, P.P. (1872). *Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society* (Vol. 1. *Beliefs and Superstitions. Riddles and Proverbs. Witchcraft*). St. Petersburg: V. Bezobrazov's typography.
- Chumachenko, V.K. (2017). P.S. Pluhatyriov (Pluhatyr), a resident of Maykop, and His Ethnographic Letters to M.A. Dykarev. In *In memory of M.V. Sementsov. The XVIIIth Dykarev Readings* (pp. 76—97). Krasnodar: Plekhanovets [in Russian].
- Starkov, V. (2001). Correspondence of Borys Hrinchenko and Mytrofan Dykariv. In *Literature and Culture of Polissya* (Issue 15: P. *Kulich's Heritage in Modern Research*, pp. 199—269). Nizhyn: Nizhyn State Pedagogical University [in Ukrainian].
- Dykarev, M. (1905). Folk Calendar of the Valuysk District (Borisovo subdistrict) in the Voronezh Region. In *Materials for the Ukrainian Ruthenian Ethnology* (Vol. VI, pp. 114—204). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1912). Materials for Ukrainian Demonology (Vol. II, issue 1). In *Ethnographic Compendium* (Vol. XXXIII). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1912). Materials for Ukrainian Demonology (Vol. II, issue 2). In *Ethnographic Compendium* (Vol. XXXIV). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Wójcicki, K.Wł. (1837). *Sagas, Ancient Narratives and Novels of the Polish People and Rus* (Vol. II). Warsaw: published by P. Barycki [in Polish].
- Czubala, D. (1978). *Folklore of Polish Potters*. Katowice: Publishing House of the University of Silesia [in Polish].
- Czubala, D., & Czubalina, M. (1980). *Anecdotes, Fairy Tales, Stories of Potters*. Warsaw: People's Publishing Cooperative [in Polish].
- Grigoryev, A.D. (1904). *Arkhangelsk Bylinas and Historical Songs collected by A.D. Grigoryev in 1899—1901, with Melodies Recorded by Phonograph* (Vol. 1, part I). *White Sea Coast* (Part 2. *Pinega*). Moscow: University typography [in Russian].
- Myloradovych, V.P. (1897). *Folk Ceremonies and Songs in the Lubny District of the Poltava Government, Recorded in 1888—1895*. Kharkiv: typography of the Government Board [in Russian].
- Rig Veda. *Mandalas V—VIII*. (1995). Moscow: Nauka [in Russian].
- Tulsidas. (1948). *Ramayana, or Ramcharitmanas. The Lake of the Deeds of Rama*. Translation from Indian (Hindi), comments, and introductory article by Academician A.P. Barrannikov. Moscow and Leningrad: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian].
- Hnatiuk, V. (1918). Gatherings of Rural Youth in Ukraine. From Mytr. Dykarev's papers. In *Materials for Ukrainian Ethnology* (Vol. XVIII, pp. 170—275). Lviv: Printing House of the Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Milovidov, F.F. (1913). Toad and Frog in the Folk World-View, Mostly Ukrainian One. In *Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society* (Volume XIX). In *memory of Professor Yegor Kuzmich Ryedin (d. April 27, 1908)*, pp. 358—400). Kharkiv: Printing House *Printing Business* [in Russian].
- Hrinchenko, B.D. (1899). *Ethnographic Materials Collected in the Chernihiv and Neighboring Governments* (Volume III. *Songs*). Chernihiv: typography of Government Council [in Russian].
- Arandarenko, N. (1849). Notes on the Poltava Government, Compiled in 1846, in Three Parts (Part II). Poltava: Printing House of the Government Board [in Russian].
- Dey, O.I. (Ed.). (1983). *Folklore Recordings of Marko Vovchok and Opanas Markovych*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kashyryna, L.S. (Ed.). (1974). *Folk Songs in the Records by Ivan Manzhuza*. Kyiv: Musychna Ukrayina [in Ukrainian].